

LA CIÈNCIA DE LA SALUT I LA MALALTIA EN EL PENSAMENT DE DESCARTES

JOAN LLUÍS LLINÀS BEGON

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS (UIB)

GRUP DE RECERCA SOBRE PENSAMENT CIENTÍFIC I FILOSÒFIC MODERN I CONTEMPORANI (F&C)

Resum: L'objectiu d'aquest article és caracteritzar i reflexionar sobre la concepció que té Descartes de la ciència de la salut i de la malaltia, per tal de valorar la seva vigència i actualitat. Així, en primer lloc s'explica l'estructura de la ciència cartesiana, i el lloc que hi ocupa la medicina. A continuació, es defineix l'objecte de la medicina, i es delimiten el seu abast i els seus límits. Després de caracteritzar la medicina com a ciència de la salut, s'aborda la qüestió de la malaltia, les seves causes i conseqüències, i com prevenir-la i tractar-la. Finalment, es conclou amb una reflexió sobre l'actualitat del pensament cartesià en aquest tema, i es defensa que la ciència de la salut està vinculada no només a la possessió de coneixements sobre el funcionament del cos humà, ans també al coneixement d'un mateix.

Paraules clau: Descartes, història de la medicina, unió ànima-cos, malaltia, coneixement d'un mateix.

The Science of Health and Disease in the Descartes Thought

Abstract: The aim of this article is to characterize and think on the conception that Descartes has of the science of the health and of the illness, in order to value his valid-

Correspondència: Joan Lluís Llinàs Begon

Universitat de les Illes Balears (UIB)

Grup de Recerca sobre pensament científic i filosòfic modern i contemporani (F&C)

Edifici Ramon Llull

Cra. de Valldemossa, Km. 7.5

07122 Palma

Contacte: jlluis.llinas@uib.es

ity and actuality. Thus, in the first place it explains the structure of the Cartesian science, and the place that occupies the medicine in it. Secondly, it defines the object of the medicine, and it delimits his scope and his limits. After characterizing the medicine as a science of the health, it addresses the question the illness, his causes and consequences, and how preventing it and treat it. Finally, it concludes with a reflection on the actuality of the Cartesian thought on this subject, and it defends that the science of the health is linked not only to the possession of knowledge on the operation of the human body, but also to the self-knowledge.

Key words: Descartes, History of Medicine, union soul-body, illness, self-knowledge.

1. Introducció

L'objectiu d'aquest text és esbrinar quina concepció de la malaltia té Descartes, per tal de valorar la seva actualitat. Per dur-ho a terme, caldrà, en primer lloc, situar la medicina en el conjunt de la ciència cartesiana. I per fer-ho, atendrem la carta-prefaci de l'edició francesa dels *Principis de la filosofia*. En segon lloc, abordarem la qüestió de l'objecte de la medicina, que passa per considerar el *vrai homme*, és a dir, l'home com a unió de l'ànima i del cos. Un cop haguem situat convenientment la ciència mèdica i el seu objecte, és el moment de tractar el seu abast i els seus límits, a partir tant del lligam entre la medicina i la resta de ciències com de la peculiaritat de l'objecte del qual s'ocupa. La precisió en l'establiment dels límits ens permet clarificar l'objectiu de la medicina, entesa com a ciència de la salut, que actua sobre l'home sencer i que pretén que aquest visqui més anys i en millors condicions. Serà llavors que, finalment, arribarem a la qüestió que ens plantejam, el de la malaltia, les seves causes i conseqüències, i com prevenir-la i tractar-la. Després de tot això, estarem en millors condicions de valorar l'actualitat i vigència de la posició cartesiana sobre aquest tema.

Hem de recordar, per començar, que no podem deslligar, en el segle XVII, filosofia i ciència. Un dels trets que configuren el pensament modern és el lligam que s'estableix entre la filosofia com a adquisició de veritats i el progrés de les condicions de vida de l'home. La filosofia, no està de més recordar-ho, no és una activitat aïllada del món, sinó que, al contrari, intenta explicar-lo i comprendre'l. El desig de saber, que es reflecteix en el mateix mot, *filosofia*, no és desinteressat ni innocu. Si volem explicar el món és perquè pensam que això repercutirà en la nostra vida, de manera que ens comprendrem millor a nosaltres mateixos i viurem millor si l'explicam bé. Aquest plantejament es fa palès a l'inici de la modernitat. La independència que en el Renaixement va assolint la filosofia respecte de la teologia ve acompanyada de la convicció que tot coneixement és coneixement d'un subjecte. D'aquesta manera, la filosofia és una activitat que es construeix des de, per i per al subjecte, l'ésser humà. Descartes, considerat, com és sabut, el pare de la filosofia moderna, n'és un bon exemple; escriu en primera persona i construeix una filosofia a partir del «mi mateix».

Però l'objectiu no és merament la contemplació de la veritat trobada a l'interior d'un mateix, sinó que es pretén que aquesta veritat serà el punt de partida d'una vida millor en tots els seus aspectes.

2. L'arbre de la filosofia

En la carta-prefaci de l'edició francesa dels *Principis de la filosofia*, Descartes explica què és i com s'articula la filosofia. Comença identificant la filosofia amb la saviesa, però precisa que saviesa no significa només prudència en els assumptes, sinó també un perfecte coneixement de totes les coses que l'home pot saber, tant pel que fa a la conducta de la vida com per la consideració de la salut com per la invenció de les arts (AT, IX, 2).¹ Aquest inici repren la dedicatòria dirigida a la princesa Elisabeth de Bohèmia, únic prefaci que figurava en la primera edició dels *Principis*, publicada en llatí. En aquest breu prefaci, que es manté en la traducció francesa, el tema principal és l'adquisició de la virtut i la saviesa, i això és molt significatiu, tenint en compte que el contingut del llibre versa sobre metafísica i, sobretot, de física. En aquesta dedicatòria, Descartes explica a la princesa que les virtuts veritables són aquelles que provenen d'un exacte coneixement de la veritat, i que les que procedeixen del coneixement del bé ens condueixen a la saviesa. El savi, continua Descartes, és aquell que posseeix una voluntat ferma i constant d'emprar la raó el millor que pugui, i aquell que duu a terme les accions que considera les millors (AT, IX, 22). Si actua d'aquesta manera, conclou Descartes, l'home serà savi tant com ho permeti la seva natura. Així, els requisits per a esdevenir savi són dos: que l'enteniment conegui el que està bé, i que la voluntat estigui sempre disposada a seguir-lo. Descartes matisa que si bé la voluntat la posseeix tothom, no està tan clar que tothom pugui accedir al primer requisit, ateses les diferents capacitats de les persones. En conseqüència, l'única cosa que es pot exigir als humans és que posseeixin la ferma voluntat de fer el bé i que vulguin instruir-se. Aquesta instrucció ha de venir per l'aprenentatge de la veritable filosofia. D'aquesta manera, centrant la dedicatòria en la qüestió de la saviesa, Descartes sembla suggerir que si fem filosofia és per derivar d'ella una forma de vida valuosa per a l'ésser humà.

Aquesta idea queda palesa quan Descartes compara, en el curs de la carta-prefaci, la filosofia amb un arbre:

«Així, tota la filosofia és com un arbre, les arrels del qual són la Metafísica, el tronc és la Física, i les branques que surten d'aquest tronc són totes les altres ciències, que es reduïxen a tres de principals, a saber, la Medicina, la Mecànica i la Moral, entenc la Moral més alta i més perfecta, que, pressuposant un coneixement complet de les altres ciències, és el darrer grau de la Saviesa. I així com no és de les arrels, ni del tronc dels arbres,

1. Les referències a l'obra de Descartes es fan a partir de l'edició clàssica d'Adam & Tannery (d'ara endavant, AT, indicant-ne el núm. de volum i la pàgina). Si no s'indica el contrari, la traducció catalana és meua.

que recollim els fruits, sinó només de les extremitats de les branques, així mateix la principal utilitat de la Filosofia depèn de les de les seves parts que aprenem només les darreres.» (AT, IX, 14-15)

En un arbre, les arrels i el tronc són bàsics, perquè sense ells no hi podria haver pròpiament arbre, ni tampoc branques. Però és en aquestes on trobam l'objectiu de l'home en relació amb l'arbre, això és, els fruits. Els fruits alimenten l'ésser humà, i en aquesta mesura li són útils i li permeten de viure millor. La metafísica (les arrels) i la física (el tronc) s'orienten a fer possible la recollida dels fruits que apareixeran en les branques. Perquè el coneixement, per a Descartes, no és un fi en si mateix, no és merament la contemplació de la veritat, sinó que té sentit en la mesura que permet que l'ésser humà visqui millor.

Les tres branques principals de l'arbre de la filosofia són la mecànica, és a dir, la producció de tecnologia per a facilitar la vida a l'home; la medicina, que s'ocupa de mantenir sa al cos, i la moral, que s'ocupa més aviat del benestar de l'ànima. En la descripció de l'arbre, Descartes assenyala que la moral és la branca més elevada i que «pressuposa» tot l'anterior, és a dir, que la moral no pot deixar de banda les veritats adquirides en la resta de camps del saber. Aquest és únic i constitueix un tot lligat. D'aquesta manera, el que diu per la moral també val per a la medicina: per a desenvolupar-la hem de tenir en compte les veritats adquirides tant en el camp de la física com de la metafísica (de la mateixa manera que la moral ha de tenir en compte els coneixements obtinguts en el camp de la medicina).

3. Medicina i veritats metafísiques

En concret, la medicina no pot obviar el coneixement dels primers principis i causes, en especial el que es refereix al coneixement de l'ésser humà. Com tampoc no pot deixar de banda el coneixement del món que li proporciona la física. Així, ens trobam amb dos coneixements fonamentals a l'hora de desenvolupar la medicina: la distinció entre ànima i cos, i la seva unió en l'ésser humà; i la consideració del món (de la matèria, i, per tant, del cos humà) com un mecanisme. El món és extens i mecànic, i no hi ha diferència entre la màquina artificial i l'ésser viu natural, més que pel que fa a la seva complexitat, ja que totes dues han estat creades per una intel·ligència superior —Déu (Grmek, 1990: 127 i s.). Però l'home, que forma part d'aquest món, és, a més, pensament i, en conseqüència, inextens. El mecanicisme sobre el qual s'ha de desenvolupar la medicina queda matisat pel fet que l'home posseeix una ànima que no està subjecta a les lleis mecàniques, que li permet actuar lliurement en el món. La medicina ha de tenir en compte, però, que l'ésser humà no és només cos, ni només ànima, sinó la unió substancial cos-ànima. Des d'una perspectiva gnoseològica, la unió ha de ser situada al mateix nivell que el pensament i l'extensió, perquè, com escriu Descartes a la princesa Elisabeth de Bohèmia en una carta datada el 21 de maig de 1643, són totes tres nocions primitives:

«Existeixen en nosaltres certes nocions primitives, que són com els originals en el patró del qual ens basam per formar tots els nostres coneixements. I aquestes nocions són molt poques, ja que, després de les més generals, les de l'ésser, número, duració, etc., que convenen per a tot quant podem concebre, només tenim, en allò que més particularment ateny el cos, la noció de l'extensió, de la qual se deriven les de la forma i el moviment. I per a l'ànima tenim només la del pensament, que abraça les percepcions de l'enteniment i les inclinacions de la voluntat; i, finalment, per a l'ànima i el cos junts, només tenim la de la seva unió, de la qual depèn la de la força amb la qual compta l'ànima per moure el cos, i el cos per influir en l'ànima, provocant en ella sensacions i passions.» (AT, III, 665)

La unió ànima-cos, doncs, no és accidental, sinó substancial. És una noció que posseïm en la nostra ment, i de la qual ens fem conscients per l'experiència, com bé assenyala Descartes en la carta a Elisabeth de 28 de juny de 1643:

«Veig una gran diferència entre aquestes tres categories de nocions, ja que l'ànima només pot concebre's mitjançant l'enteniment pur; el cos, és a dir, l'extensió, les formes i els impulsos que el mouen, però també pot conèixer-se sense més ajuda que la de l'enteniment, però és preferible que en ajuda de l'enteniment acudeixi la imaginació; i, per fi, les coses que atenyen a la unió de l'ànima i del cos només es coneixen de forma molt obscura amb l'única ajuda de l'enteniment, i el mateix succeeix si la imaginació ajuda a l'enteniment. Però els sentits la donen a conèixer amb gran claredat.» (AT, III, 691-692)

Les nocions estan classificades en funció dels modes de coneixement que la seva concepció requereix (Kambouchner, 1995: I, 40). A les tres classes de nocions els corresponen tres actituds teòriques distintes, que es diferencien pel tipus d'evidència clara i distinta que s'exigeix:

«I les reflexions metafísiques, amb les quals s'exercita l'enteniment pur, serveixen per tornar-nos familiar la idea de l'ànima; i l'estudi de les matemàtiques, que exercita de forma principal la imaginació en sotmetre a la seva consideració formes i moviments, ens acostuma a tenir nocions clares del cos. Per fi, quan posam atenció només al que ens mostra la vida i a converses intrascendents i ens abstenim de meditar i estudiar les coses que exerciten la imaginació, aprenem a concebre la unió de l'ànima amb el cos.» (AT, III, 692)

Les conseqüències de tot aquest plantejament per a la medicina són òbvies. En primer lloc, la medicina s'articula a partir d'una determinada concepció de l'ésser humà. I en segon lloc, el plantejament de Descartes palesa que la medicina s'ocupa, contra el que pugui

semblar i el que hem suggerit més amunt, no només del cos, sinó de la unió cos-ànima. El *vrai homme* no es pot escindir, i encara que puguem detectar malalties del cos i malalties de l'ànima, és l'home sencer qui està malalt. El cos, concebut com un conjunt d'òrgans que funcionen mecànicament (Aucante, 2006: cap. 1), no és l'objecte de la medicina, perquè aquesta no s'ocupa dels cossos aïlladament, sinó dels cossos connectats a una ànima. I això suposa un problema per a la medicina basada en el pur mecanicisme, ja que si bé el funcionament del cos s'explica mecànicament, l'ànima no està subjecta a un ordre purament mecànic, i el metge, si vol actuar en l'home sencer, no ho pot fer sobre un model purament mecanicista. El problema es pot resoldre combinant la medicina i la moral. Aquella s'ocupa del cos, aquesta de l'ànima. La moral s'entendria com a *Medicina Mentis*, i si no es duagués a terme la tasca de la medicina seria incompleta. El cos de l'home és *meum corpus*, el meu cos, no un simple assemblatge mecànic qualsevol. Així doncs, el metge pot receptar un medicament que actui directament sobre el cos, però el malalt no és un cos, és un ésser humà.

El caràcter de la medicina com a ciència mecànica queda afectat per aquest plantejament, però també en queda pel lligam establert entre les arrels i les branques de l'arbre de la filosofia. El model de ciència cartesiana, diu el tòpic, és purament deductiu. Això és cert pel que fa a les arrels i el tronc de l'arbre de la filosofia, però no per a les branques. Dues en són les raons: en la sisena part del *Discurs del mètode*, Descartes afirma que arriba un moment de la cadena deductiva en què hi ha més d'un efecte que es pot deduir de la mateixa causa (és a dir, efectes lògicament igualment possibles), i aleshores l'única cosa que podem fer per esbrinar quin és realment l'efecte és dur a terme un experiment crucial (AT, VI, 63-65). És a dir, Descartes s'atraca a un model de ciència més aviat hipoteticodeductiu que a un de purament deductiu, i la medicina no podria avançar sense experiències adequades. La segona raó té a veure amb la concepció de l'home de Descartes que acabam d'explicar. Si l'objecte de la medicina no és només el cos, l'aplicació del mecanicisme no pot establir-se de manera idèntica a com es duu a terme en la física general. La medicina no pot prescindir de l'experiència, perquè la unió d'ànima i cos és quelcom que constata per experiència. Però aquesta experiència s'articula a partir d'unes veritats ja obtingudes intuïtivament i deductivament, veritats que permeten confiar en el fet que la medicina, si parteix d'elles, progressarà com a ciència, tal com afirma Descartes en la sisena part del *Discurs*:

«car la ment [*l'esprit*] depèn de manera tan estreta del temperament i de la disposició dels òrgans del cos que, si és possible trobar algun mitjà que faci comunament els homes més savis i hàbils que el que són ara, crec que és en la medicina que cal buscar-lo. És veritat que la que està en ús conté poques coses d'utilitat destacable, però sense tenir l'objectiu de menysprear-la estic segur que no existeix ningú, fins i tot entre els qui en fan professió, que no admeti que tot allò que se sap no és res comparat amb el que queda per saber, i que podríem lliurar-nos d'una infinitat de malalties, tant del cos com de

l'esperit, i fins i tot també de la debilitat que acompanya la vellesa, si tinguéssim prou coneixement de les seves causes i de tots els remeis que la Natura ens ha proveït.» (AT, VI, 62)

Aquest fragment mostra la importància de la medicina per a assolir la saviesa. Es tracta de progressar en el coneixement per a ésser més savis, i el coneixement que ens pot proporcionar la medicina (aquí Descartes sembla pensar en la fisiologia) en relació amb com assolir i mantenir una bona disposició orgànica, permetrà, donat el fort lligam entre cos i ànima, que el nostre esperit més fàcilment es mantingui sa.

4. Els límits de la medicina

La medicina estudia la fisiologia i la mecànica del cos humà, per tal d'establir els coneixements teòrics que permetin a l'ésser humà intervenir sobre el seu cos. És a dir, la medicina —com la física— s'articula primerament com a saber teòric, però té una dimensió pràctica que condueix a una major facilitat i eficàcia a l'hora de voler intervenir en el món (Manning, 2013: 244). En concret, l'objectiu de la medicina és la conservació de la salut, que és, com escriu Descartes a Elisabeth en una carta de maig o juny de 1645, el fonament de tots els altres béns que poden posseir-se en la vida (AT, IV, 220). Es tracta, així, de procurar més i millors anys de vida a l'ésser humà. I que la medicina es derivi dels primers principis i causes genera expectatives raonables que aquest objectiu pugui dur-se a terme. Però vuit anys després del *Discurs del mètode*, l'abril de 1645, en una carta al marquès de Newcastle, Descartes, escrivint sobre el fred que acompanya la febre, afirma:

«Ara bé, la febre cessaria sempre al final de l'accés si poguéssim impedir que aparegués un altre humor en el lloc on s'ha corromput el primer; i donat que poden existir infinitat de mitjans per a impedir-ho, però no sempre tenen èxit, això fa que la febre pugui ésser curada per una infinitat de diversos remeis, i que, no obstant això, són incerts.» (AT, IV, 190-191)

En aquesta carta, Descartes fa palesa la consciència dels límits de la Medicina. Encara que el coneixement de les primeres causes i la deducció de coneixements posteriors (el desenvolupament de la física general) siguin necessaris per al desenvolupament de la medicina, que ha de basar-se en ells per a produir una ciència fiable i eficaç, queda clar que el coneixement que produeix la medicina no és universal ni necessari. La consciència dels límits de la medicina té, entre altres, una causa d'arrel epistemològica, això és, la manca de coneixement de com es produeix la unió ànima-cos. Si l'objecte de la medicina és l'home entès com a unió de cos i ànima, i la ciència és coneixement per causes, el problema és que si bé tenim evidència de la unió (és una noció primitiva de la qual ens adonam per experiència), no la tenim de com funciona aquesta unió, perquè no és l'enteniment qui entra en

joc, sinó els sentits. L'experiència ens proporciona els coneixements que ens manquen perquè la medicina pugui ésser eficaç.

Com hem assenyalat més amunt, Descartes fa servir un mètode apriorístic per a fer ciència, que posseeix les característiques que permeten considerar-lo una demostració matemàtica (AT, VIII, 79),² que consisteix no només en la quantificació ans també en la simplicitat i el rigor deductiu. El darrer apartat de la segona part dels *Principis de la filosofia* sembla suggerir que Descartes es proposa deduir tots els seus resultats de manera independent de l'experiència, a partir de definir la matèria com a substància extensa:

«No afegeix res aquí respecte de les figures, ni com de les seves infinites diversitats esdevenen, en els moviments, innombrables diversitats; aquestes qüestions podran ser prou compreses per elles mateixes quan sigui el moment de parlar d'elles, i a més supòs que els meus lectors coneixen els elements de la Geometria, o almenys que posseeixen l'esperit adequat per comprendre les demostracions de la matemàtica. Ja que confés francament aquí que no conec cap més matèria de les coses corpòries que la que és divisible, configurable i mòbil en tota casta de maneres, és a dir, aquella que els geomètres anomenen la quantitat, i que prenen per objecte de les seves demostracions; i que no consider, en aquesta matèria, altra cosa que els seus moviments, les seves figures i les seves divisions; finalment, en relació amb tot això, no vull acceptar com a vertader res més que allò que en serà deduït amb tanta evidència que pugui ser resultat d'una demostració matemàtica. I donat que hom pot donar raó, d'aquesta manera, de tots els fenòmens de la natura, com es podrà jutjar en el que segueix, no pens que hom degui assumir altres principis en la física, ni tampoc que hi hagi cap raó de desitjar-ne d'altres que aquells que aquí són explicats.» (AT, VIII, 79; AT, IX, 102)

Afirmacions de Descartes com el rebuig dels àtoms o la impossibilitat d'un buit semblen confirmar aquest plantejament. No obstant això, ni en els *Principis* ni en altres obres, Descartes no defensa un model de coneixement exclusivament apriorístic. Recordem que escriu a les *Regulae*, respecte de la possibilitat que la ciència es desenvolupi de manera exclusivament apriorística, que és absurd esperar que la veritat neixi dels nostres caps com Minerva nasqué del cap de Júpiter (AT, X, 80). En aquest sentit, la sisena part del *Discurs del mètode* és prou clara:

«Tot seguit, pensant en tots els objectes que s'havien presentat als meus sentits, m'atreveix a dir que no em vaig adonar de cap cosa que no pogués explicar còmodament mitjançant els principis que havia trobat. Però també cal confessar que la potència de la Natura és tan ampla i tan vasta, i que aquests principis són tan simples i generals, que

2. *Principis de la filosofia*, II, 64. Vegeu també la versió francesa, AT, IX, 102.

no existeix cap efecte particular que inicialment no pugui ser deduït de diverses formes, i que la meua dificultat més gran és d'ordinari trobar en quina forma concreta en depèn [dels principis]» (AT, VI, 64-65)

Així, el que podem deduir *a priori* sobre la natura es limita a una classe abstracta i general. La medicina, doncs, no és *a priori*, tot i que el seu fonament ho sigui. En les darreres pàgines dels *Principis de la filosofia*, Descartes distingeix entre dos tipus de certesa: la certesa moral, que comprèn aquelles coses relatives a la conducta de la vida, de les quals no solem dubtar encara que sabem que podrien ser falses, i que és suficient per a regular els nostres costums; i la certesa que es dona quan pensam que la cosa no pot esser de cap manera distinta a com la jutjam, que és la certesa que s'estén a la matemàtica i a l'existència dels cossos (AT, IX, 323-325). El cas és que la medicina no sembla encaixar en cap de les dues certes. Com hem assenyalat, no sembla posseir el mateix grau de certesa que la matemàtica i la física general. Quan volem explicar detalladament fenòmens específics, com succeeix en les malalties, adoptam, segons Descartes i com ja hem assenyalat, un mètode semblant a l'actual hipoteticodeductiu: s'avança una hipòtesi i se prova veient si les seves conseqüències observables s'ajusten a l'experiència. Si, com ja afirmava Descartes en una carta a Mersenne del 17 de maig de 1638, exigir demostracions geomètriques en el camp de la física és demanar l'impossible (AT, II, 142), amb més raó és impossible per a la medicina. A la tercera part dels *Principis* (article 46), Descartes explica quin és el mètode que hem de seguir quan la Física es particularitza:

«Hem establert que tots els cossos que formen l'univers estan fets d'una mateixa matèria, que és divisible en tota casta de parts, i de fet està dividida en un nombre gran de parts que es mouen en direccions diferents i que tenen un moviment circular; i que hi ha sempre la mateixa quantitat d'aquests moviments en el món. Emperò, no hem pogut determinar de la mateixa manera com de grans són les parts en què està dividida aquesta matèria, ni a quina velocitat es mouen, ni quins cercles descriuen. Puix que aquestes coses han pogut ser ordenades per Déu en una infinitat de diverses maneres, és per la sola experiència i *no per la força del raonament*, que podem saber quina de totes aquestes maneres ell ha triat. És per això que som lliures de suposar el que vulguem, sempre que totes les coses que hi siguin deduïdes s'acordin *completament* amb l'experiència.» (AT, VIII, 100-101; AT, IX, 124)³

És clar que la medicina, en la mesura que es deriva de la física, queda afectada per aquestes consideracions. A més, com hem ja apuntat, la medicina es troba amb una altra

3. Descartes destaca, al final dels *Principis de la filosofia*, la importància d'aquest article, quan introdueix la distinció entre certesa moral i certesa metafísica (AT, IX, 324-325).

limitació, imposada pel seu objecte d'estudi, l'ésser humà, que no és només cos (matèria), sinó també ment (immaterial), i que per això mateix està constituït per una part que és lliure i indeterminada. En aquest sentit, si bé la medicina, per a Descartes, s'assembla a una ciència experimental en sentit contemporani (Aucante, 2006: 427), la manca de comprensió del fenomen de la unió, i la impossibilitat de preveure tots els comportaments humans, implica que la medicina mai no pugui completar-se i es desplegui contínuament mitjançant les experiències obtingudes.

D'aquesta manera, Descartes continua en part la posició que manté Michel de Montaigne mig segle abans en els seus *Assaigs* en relació amb la medicina (Montaigne, 1988: II, 37), per a qui la medicina mai no pot constituir-se com a ciència en el sentit d'establir unes lleis generals vàlides per a tot individu, sinó que més aviat està subjecta a l'experiència i a cada cas particular, el que mena Montaigne a afirmar que cadascú és el millor metge d'un mateix. Descartes pot compartir això darrer, però amb un matís important: la medicina, com a branca de l'arbre de la filosofia, deriva de la metafísica i de la física, i en aquesta mesura pot establir unes regles generals, regles, no obstant això, que han de ser aplicades amb la consciència que més que malalties el que existeix són homes malalts.

5. L'home malalt

Un cop fetes aquestes consideracions, podem entrar en la qüestió de la malaltia. La importància que Descartes atorga a la medicina no només es veu en la posició que ocupa en l'arbre de la filosofia, sinó que el mateix Descartes reconeix, en una carta al marquès de Newcastle d'octubre de 1645, que la conservació de la salut era, des de sempre, l'objectiu principal dels seus estudis (AT, IV, 329).⁴ L'objectiu de la medicina és viure més anys i en millors condicions. En aquest sentit, la medicina es pot entendre millor com a ciència de la salut, i el seu objectiu primer és preservar-la. La salut —ens diu Descartes en el *Discurs del mètode*— és el primer bé i fonament dels altres béns d'aquesta vida, i els avenços en el coneixement de les causes del funcionament del cos i de les malalties, així com dels remeis que la natura ens proporciona, ha de conduir a lliurar-nos d'infinat de malalties, tant del cos com de l'ànima (AT, VI, 62).

Si la conservació de la salut és l'objectiu de la medicina, aquesta ha de ser, abans de tot, preventiva (García Rodríguez, 2017: 313-334). I, com hem dit, ha d'actuar tenint en compte l'home sencer, és a dir, la unió del cos i de l'ànima. En conseqüència, el coneixement i el control d'un mateix és primordial per a la prevenció, de manera que cada individu sent com el seu cos afecta la seva ànima, i pot, lliurement, prendre decisions mentals que afectin l'home sencer. Aquest procediment està explicat en les *Passions de l'ànima*, la darrera obra que va escriure Descartes. El llibre està escrit com a *physicien*, és a dir, com a fisiòleg, i del que es tracta és d'explicar com les passions, d'origen corporal, afecten l'ànima i com aques-

4. Vegeu també la carta a Huygens del 4 de desembre de 1637 (AT, I, 649).

ta pot actuar davant aquelles.⁵ Però el que a l'inici del llibre era un tractat de fisiologia, va derivant cap a consideracions morals, i Descartes acaba parlant, per tal de gestionar les passions (que són naturals i, per tant, inevitables i alhora no dolentes) de virtuts com la de la generositat, consistent en voler seguir allò que l'enteniment ens diu que és millor (AT, XI, 445-446).

Aquest esquema val per a la medicina, en la mesura que la malaltia prové del cos i afecta l'ànima. La malaltia suposa una pèrdua de salut, i l'objectiu és recuperar-la. L'home malalt és qui ha patit una alteració, i això afecta tant el seu cos com la seva ment. El símptoma més clar que indica que hi ha una alteració és el dolor, factor que ens indica que l'home està malalt i que s'ha d'actuar. Certament, no tots els dolors provenen de malalties, però en sentir ampli sí que tot dolor reflecteix una alteració, i això indica que l'estat de salut òptim s'ha vist afectat. Certament, també existeixen malalties silents, però encara que existeixin passen desapercebudes si no presenten símptomes observables, per la qual cosa no podem actuar. I el símptoma més clar de la malaltia és el dolor. Aquest, en terminologia cartesiana, i segons ens diu a l'article 46 de la primera part dels *Principis de la filosofia*, és una percepció clara —però no distinta (AT, VIII, 22; AT, IX, 144)—, un exemple de la unió ànima-cos, ja que l'ànima és el centre del dolor. És l'home qui està malalt, però en tant que és l'ànima qui pensa,⁶ és en ella que resideix el centre del dolor, és l'ànima qui el sent —encara que el dolor estigui lligat a una part del cos. Per tant, quan el metge intenta curar un cos malalt, el seu objectiu és curar l'ànima, que és qui sent l'alteració corporal. I això ho pot fer de dues maneres, que com veurem no són excloents, sinó que es complementen: o bé anant a la causa, és a dir, restablint l'alteració corporal que ha provocat un impacte en l'ànima; o bé treballant sobre l'ànima i com repcepciona l'alteració corporal, això és, fent d'assessor perquè el pacient esdevingui, en certa mesura, el metge de si mateix.

La primera opció sembla, d'entrada, la més eficaç, puix que va a la causa de la malaltia. Malauradament, Descartes no va escriure cap tractat de nosologia, és a dir, de l'estudi de les malalties i de les seves causes, però això no significa que no fos del seu interès. Podem observar, en el conjunt de l'obra cartesiana i de la seva correspondència, reflexions sobre més de 35 malalties, el que permetria —encara que no és el nostre objectiu— elaborar una nosologia cartesiana, com ha fet, entre altres, Aucante (2006: 346-351). En aquest conjunt de textos es manté sempre l'estructura causa-efecte, d'acord amb la idea que la filosofia, per ser una ciència vertadera i útil, ha de buscar (i trobar) les primeres causes de les quals es deriven tots els coneixements. Dit d'una altra manera, per conèixer quelcom cal conèixer la seva causa. En el cas dels moviments de l'ésser humà, les causes tenen a veure amb tres elements principals, nervis, esperits animals i glàndula pineal, i la seqüència de la interven-

5. Vegeu especialment de l'article 30 al 50 de la primera part (AT, XI, 351-372).

6. És a dir, segons la coneguda expressió de la segona meditació, qui dubta, concep, afirma, nega, vol, no vol, imagina i pensa. Vegeu *Meditacions metafísiques*, II; AT, VII, 28; AT, IX, 22.

ció d'aquests elements depèn de si el moviment és voluntari o involuntari (cfr. *Passions de l'ànima*, 1a part, AT, XI, 327-370). Per determinar la causa d'una malaltia concreta, hem d'atendre al model causal. I conèixer la causa de la malaltia ens ha de permetre aplicar la terapèutica adequada. Per exemple, el seu amic Clerselier patia de crisis epilèptiques, i Descartes proposa, en una carta a Mersenne de 23 de novembre de 1646, actuar en el lloc on va començar el seu mal, perquè és allà on trobarà la causa del mal, i això permetrà trobar el remei adequat (AT, IV, 565-566). Un altre exemple és el de la gangrena, la causa llunyana de la qual, segons Descartes escriu a Regius el desembre de 1641, és la circulació de la sang, essent la causa més pròxima la putrefacció de parts de matèria que impedeix la circulació (AT, III, 458). En qualsevol cas, el tractament adequat per a una malaltia consisteix a determinar la seva causa, i per això hem de basar-nos, en el sistema cartesià, en la consideració del cos com una màquina. Així, de les dues maneres d'abordar la malaltia, la primera és imprescindible, perquè sense ella no hi ha curació. Ara bé, la segona (el treball «psicològic» sobre l'ànima) també és necessària per a conservar la salut òptimament. Treballar solament aquesta manera és insuficient perquè no va a la causa i per tant no hi ha pròpiament curació. Però treballar només el cos, tot i que produeix el restabliment de l'alteració corporal que produeix la malaltia, no podem dir que garanteix la salut, perquè aquesta té a veure amb l'home compost d'ànima i cos. Així, és d'especial interès en la nosologia la qüestió de com les malalties afecten la relació ànima-cos. Ja hem assenyalat que la unió ànima-cos passa per l'existència d'unes accions del cos sobre l'ànima i d'altres de l'ànima sobre el cos. En el cas que ens ocupa, l'ànima rep les impressions dels sentits mitjançant la glàndula pineal, i així pot sentir dolor si el cos està alterat; però recíprocament, l'ànima pot causar determinades malalties si pateix (espiritualment). Novament, com indicàvem més amunt, ens trobam més enllà d'un pur mecanicisme. Per tant, si parlem de salut, podem afirmar, en termes generals, que la salut del cos condueix al benestar de l'ànima i viceversa, la qual cosa ha de ser tinguda en compte pel metge a l'hora de tractar amb un pacient. Determinar la causa, ja ho hem dit, és fonamental, i la primera qüestió serà establir si l'origen de la malaltia resideix en el cos o en l'ànima, donat que hi haurà malalties que alteraran el cos a causa d'afeccions de l'ànima.⁷

6. La terapèutica

Una vegada hem estudiat els símptomes i hem trobat les causes, podem entrar en la terapèutica. En primer lloc, cal assenyalar que la salut és quelcom que s'obté en la quotidianitat. Descartes és partidari del que avui anomenam un règim de vida saludable. Aquest règim de vida s'identifica, en un cert sentit, amb el que podem anomenar la vida natural. Amb aquesta expressió em referesc al fet que els éssers vius posseeixen comportaments programats (que podem anomenar, genèricament, instints) que serveixen per a mantenir el

7. Una altra cosa són les malalties pròpiament de l'ànima, és a dir, el que popularment s'englobaria sota el terme *folia*.

cos en un bon estat. L'ésser humà, en la mesura que és corporal, posseeix també aquests instints. Dit d'una altra manera, la natura proporciona a l'home els elements per a la bona conservació del seu cos. Això es pot explicar a partir de la metafísica cartesiana. Si Déu ha creat el món, i Déu és omnipotent i perfecte, aleshores la màquina resultant ha de posseir el màxim de perfecció i complexitat (Meschini, 2013: 47).⁸

Ara bé, en la mesura que és unió de cos i ànima, l'home, posant en marxa la llibertat que posseeix gràcies a l'ànima, pot intervenir en la terapèutica. I aquesta intervenció no és només puntual, acotada al moment de patir una malaltia concreta, sinó que es desplega al llarg de tota la vida. En la mesura que l'acció de l'ànima afecta el cos, el règim de vida que es triï és fonamental per a mantenir l'individu en un bon estat de salut. Així doncs, conèixer, per l'experiència pròpia, la complexió de cadascú, és bàsic per a elegir el règim adequat de vida. Per exemple, el règim alimentari ha d'adaptar-se a la configuració corporal de cada un. En resum, el nostre cos té la capacitat, mitjançant els mecanismes que li són propis, de mantenir-se sa; i la nostra ànima, mitjançant l'experiència del nostre cos, pot escollir el règim de vida que preservi millor els mecanismes d'aquella configuració corporal concreta. En això consisteix la vida saludable, que permetrà, segons Descartes, prolongar en bones condicions la vida humana. Observem que la tria de l'ànima no és arbitrària, sinó que, en consonància amb l'estructura de la ciència cartesiana, ha de tenir en compte tots els coneixements veritaders i rellevants obtinguts.⁹

Ara bé, el que proporciona a l'home l'instint o l'ànima no sempre és suficient per a mantenir-lo en un bon estat de salut. Quan, malgrat tot, un individu cau malalt, molt sovint el metge interior de cadascú, basat en el coneixement que, a través de l'experiència, hom posseeix de si mateix, no és suficient per a fer-hi front. Així, hem de recórrer al metge professional, que ha d'actuar a partir dels coneixements veritaders obtinguts des de les arrels de l'arbre de la ciència i a partir de les experiències realitzades a partir d'ells. El metge, en aquestes circumstàncies, no pot garantir una eficàcia absoluta, però com més coneixements tingui del funcionament de la màquina que és el cos humà, més a prop estarà de la curació del pacient. Ara bé, el problema roman, perquè no coneixem tots els factors que intervenen en la unió ànima-cos, ni podem predir —com ho fem amb el cos— els moviments de l'ànima. El metge ha de ser conscient que està treballant amb individus únics, i que àdhuc el cos és *el seu cos*. Així, tot i que el cos funciona, en termes generals, igual en tots els éssers humans, i, per tant, és possible establir uns principis universals d'acció mèdica, aquests principis no poden ser establerts mecànicament, ja que cada cos té la seva pròpia complexió, i

8. Vegeu també *L'home*, l'obra en la qual Descartes descriu el funcionament del cos humà, i en la qual s'apela a l'omnipotència divina, que atorga a la màquina el màxim de complexitat i perfecció (AT, XI, 120).

9. La peculiaritat de Descartes rau en el fet que la unió ànima-cos, tot i que, com hem vist, és una qüestió d'experiència, també s'articula a partir de coneixements veritaders, i així en les *Passions de l'ànima* Descartes relaciona, en l'article 49, la força de l'ànima amb la possessió de coneixements veritaders (AT, XI, 367-368).

cada cos està unit a una ànima lliure i indeterminada. En conseqüència, el metge ha d'examinar cada cas individualment per a decidir després la terapèutica més adient.

Més enllà d'aquestes consideracions, no és fàcil construir una mena de tractat de terapèutica cartesiana. Recordem que Descartes no era metge. Emperò, d'entre els nombrosos passatges de la seva obra en què s'ocupa de la medicina podem extreure unes idees generals, que responen més aviat a una desconfiança envers la medicina del seu temps, desconfiança com a conseqüència de la convicció de Descartes que aquella no es basava en la filosofia adequada. Així, Descartes critica tant la cirurgia, com les drogues, com la sagnia (un remei molt freqüent a l'època), i considera més eficaços els remeis basats en plantes. És una posició lògica, ja que, davant la manca d'un fonament adequat per a la medicina —fonament que vol proporcionar Descartes amb els *Principis de la filosofia*— seria imprudent basar-se en procediments no basats en la natura. Ja hem dit que la medicina és contingent i basada en l'experiència, però això no significa que tot sigui particular i individual. Com també hem assenyalat, la filosofia que constitueix les arrels i el tronc de l'arbre ha de proporcionar un conjunt de veritats que dirigeixi i orienti l'experiència. El problema, des del punt de vista de Descartes, és que el conjunt de veritats sustentador de la medicina —la filosofia escolàstica aristotèlica— és fals, per la qual cosa els remeis habituals que utilitza i que són conseqüència d'aquestes presumptes veritats han de ser qüestionats, i mentre no desenvolupem una medicina que sigui resultat dels principis vertaders, hem de seguir els remeis més naturals —ja que, evidentment, la medicina no pot romandre inactiva davant la malaltia. En una situació de crisi del saber, per tant, la medicina natural sembla una via adequada.

7. Conclusió: l'actualitat del plantejament cartesià

Per acabar, hem de preguntar-nos de què ens serveix tornar la mirada a Descartes, un pensador del segle XVII, per tal de reflexionar sobre la medicina avui. És clar que els coneixements científics de l'època de Descartes no són comparables amb l'actualitat. La física cartesiana va ser ben aviat deixada de costat en benefici de la física newtoniana. Però la idea de la medicina com una ciència que no pot ser completament *a priori* sinó que ha de basar-se en l'experiència i aplicar un mètode com l'hipoteticodeductiu és perfectament defensable.

En segon lloc, la idea de la unitat del saber continua ara vigent. Tots els sabers estan connectats, i la idea cartesiana que la medicina depèn d'altres sabers té sentit, en especial que la medicina ha de construir-se com a ciència a partir de la fisiologia.

En tercer lloc, si bé avui en dia la posició dominant sobre l'ésser humà és el monisme materialista (només existeix una realitat, que és material, i la ment és explicada en termes materials), l'anomenat dualisme cartesià presenta avantatges i reptes. En el seu moment, la distinció ment-cos permeté una consideració separada del cos que facilità la investigació i l'experimentació sobre ell, cosa més difícil en un model hilemòrfic, en el qual l'ànima no es pot separar del cos. La distinció, en aquest sentit, suposà un avenç (Llinàs, 2016: 437-443).

La distinció permet també preservar més fàcilment la individualitat, i apunta a la insuficiència d'un model simplement mecanicista en la pràctica mèdica, i a la necessitat de comptar amb el pacient, amb la seva voluntat i elecció lliure perquè la terapèutica que s'apliqui al cos sigui més eficaç. Recordem, a més, que la distinció, que Descartes considera una veritat, no està present en l'home concret, que té experiència d'ell mateix com un sol ésser, unió de cos i ànima.

En aquest sentit, no està de més recordar que la medicina cartesiana té a veure amb individus, i les persones no són intercanviables, degut a la disposició peculiar de cada cos, la singularitat de cada ànima i la dependència de l'experiència. Descartes ens serveix per a no oblidar que la pràctica mèdica ha de tenir en compte cas per cas, adoptant sempre amb prudència els coneixements generals que serveixen de base a la medicina.

Finalment, cal recordar que a Descartes li preocupava la salut perquè el seu objectiu, l'objectiu de la ciència, era proporcionar a l'ésser humà la millor vida possible. La modernitat ha assumit plenament aquesta idea cartesiana, que en el cas de la medicina es tradueix en la idea que l'home malalt és una anomalia esmenable mitjançant el progrés de la ciència. Descartes fa filosofia per poder fer ciència en condicions, partint de les idees d'unitat i ordre de la ciència. Ara bé, no oblidem que la branca més elevada de l'arbre de la filosofia és la moral, i que el desenvolupament de l'arbre —és a dir, el progrés de la ciència— hauria de conduir a un progrés moral. En vista de com s'ha desenvolupat el projecte modern de progrés del coneixement, s'imposa una reflexió sobre les relacions entre les diverses branques de l'arbre, és a dir, la tecnologia, la medicina i la moral. Potser tornar la mirada a Descartes ens serveixi per a pensar millor aquestes relacions, i doni lloc a un desenvolupament de la medicina en conseqüència, medicina lligada, com escriu el mateix Descartes en la seva *Descripció del cos humà*, al coneixement d'un mateix:

«No hi ha res a què hom es pugui ocupar amb més fruits que intentar conèixer-se un mateix. I la utilitat que hom ha d'esperar d'aquest coneixement no concerneix només a la moral, com els sembla en primera consideració a molts, sinó particularment també a la medicina; en la qual crec que hom podria trobar molts preceptes segurs, tant per a curar les malalties com per a prevenir-les i àdhuc per a retardar la vellesa, si hom s'hagués prou instruït en conèixer la natura del nostre cos, i que hom no hagués atribuït a l'ànima les funcions que no depenen més que d'ell [del cos] i de la disposició dels seus òrgans.» (AT, XI, 223-224)

BIBLIOGRAFIA

- ADAM, C.; TANNERY, P. (ed.) (1897-1913). *Oeuvres de Descartes*. XII vol. París: Leopold Cerf.
- AUCANTE, V. (2006). *La philosophie médicale de Descartes*. París: PUF.
- GARCÍA RODRÍGUEZ, S. (2017). «Función natural y salud: la teleología médica cartesiana». *Estudios Filosóficos*, 66: 313-334.
- GARCÍA RODRÍGUEZ, S. (2017). «Hábito y autonomía del sujeto: la preservación cartesiana de la salud a través de la dieta». *Praxis Filosófica*, 44(2): 147-167.
- GRMEK M.-D. (1990). *La première révolution biologique. Réflexion sur la physiologie et la médecine du XVIIè siècle*. París: Payot.
- KAMBOUCHNER, D. (1995). *L'homme des passions. Commentaires sur Descartes*. 2 vol. (I. Analytique, II. Canonique). París: Albin Michel.
- LLINÀS BEGON, J. L. (2016). «El cuerpo como máquina: la aportación del dualismo cartesiano al desarrollo de la ciencia moderna». *Daimon* (sup. 5): 437-443.
- MANNING, G. (2013). «Descartes' Healthy Machines and the Human Exception». A: ROUX, S.; GARBER, D. *Mechanization of Natural Philosophy*. Londres: Springer.
- MESCHINI, F. A. (2013). *Materiali per una storia della medicina cartesiana. Dottrine, testi, contesti e lessico*. Milà-Udine: Mimesis edizione.
- MONTAIGNE, M. (1988). *Les Essais*. 3 vol. París: PUF / Ed. Villey-Saulnier.